

CHUNILAL GANDHI VIDYABHAVAN
SURAT.

Manuscripts Library

S. D. P. B.
Coll. No. 768

Title Nāṭakadīpavyākhyā

CHUNILAL GANDHI VIDYABHAVAN, SURAT

Shastri Dinmanishankar Pustak-Bhandara

No. : 768 Subject : Vedānta

Title : Mātakadīpa vyākhyā

Author : Vidyānarya Scribe : —

Date of the work : — Date of the Ms. : —

Place of the work : — Place of the Ms. : —

Size : 11.2" by 5.2" Extent : 6 foll.

Language : Sanskrit. Script : Devanāgarī

Remarks : —

श्रीगुरुवे नमः॥ नत्वीश्रीतीतीयविद्यारण्यमुनीश्वरौ॥ अथेति टकदीपस्य मया संक्षिप्तं
 द्यते॥ चिकीर्षतस्म्यंयस्य निःप्रसूहपरिपूरणायजिमतदेवतात्वनुस्मरणलक्षणं
 गलमाचरन्महाधिकारिणामनायामेन निःप्रपंचब्रह्मात्मनस्तत्प्रतिपत्तिरिदं ध्याध्यासोपायवा
 हासां निःप्रपंचप्रपंचंते॥ शिष्याणां बोधसिद्ध्यर्थं नैवः कल्पितः क्रमः इति नायमनुस्मृतात्मन्यध्या
 रापंतावदाह॥ परमात्मेति॥ पूर्वमृष्टेः प्रागद्यानंदपूर्वः सदेवसोम्येदमग्रआसीदेकमेवाद्वितीयं

परमात्माद्यानंदपूर्वः पूर्वस्वमायया स्वयमेव जगद्भूता प्राविश जीवरूपतः॥

ज्ञानमानंदं ब्रह्मपूज्यमदः पूर्णमिदमित्यादि कृतिप्रसिद्धः स्वगतादिनेदं शून्यः परमानंदः रूपः प
 रिपूर्णः परमात्मा स्वमांयया॥ मायां तु प्रकृतिविद्यात्मायिनं तु महेश्वरमिति कृतं कया स्वनिष्ठया
 मायया शक्त्या स्वयमेव जगद्भूता तदात्मानं स्वयमकुरुत सत्तत्त्वानां वदित्यादिक्रतेः स्वयमे
 व जगदाकारतां प्राप्य जीवरूपतः प्राविश न सृष्टा तदेकानुप्राविश दनेन जीवेन मनानुप्रविश्य मा
 दिक्रतेन जीवरूपेण प्रविष्टवानित्यर्थः १

ना. टी.

१

ननु परमात्मना वैकल्पमवशरीरेषु प्रविष्टत्वे पूज्यपूजकादिना वेन प्रतीयमान उन्नमाधमभावो विरु
 धेन त्वाशंकाह विल्यादीनि॥ नार्यस्तानाविक उन्नमाधमभावः॥ किं उशरीरोपाधिनिबंधनोऽतो न वि
 शेष इति नावः॥ २॥ इच्छमात्मन्यध्यासोपसंहोपाणप्रदर्शिसाधनंतदपवादं मंक्षिप्य दशयति॥ अनेक
 ति अनेकजन्मजनादनेकेषु जन्मस्नुष्ठितानां कर्मणां ब्रह्मणि समर्पणरूपा जन्मास्वविचारं

विल्याद्यत्र मदेहेषु प्रविष्टे देवतानवेनामर्मादधर्मदेहेषु स्थितो न जतिदेवता॥ २॥ अनेक
 जन्मजनास्वविचारं चिकीर्षति॥ विनष्टायां स्वमायायामदयं शिष्यते स्वयं॥ ३॥

स्वमात्मनो ब्रह्मस्वरूपस्य ज्ञानमाधनं भवणादिकंचिकिर्षतिकर्तुमिच्छति ततः स्वविचारेण विचार
 जनितज्ञानेन मायायां स्वसाध्यानेदत्वादिरूपाद्यादिकायां च ज्ञानादिविद्यादिरूपबामायां विनष्टायां
 निवृत्तायां सत्यां स्वयमेव मानंदपूर्वः परमात्मेवावशिष्यते ३ ननु ब्रह्माह मिति तात्त्वामवबोधेः प्र
 मुक्तन इत्यादिक्रतिनिबंधनिवृत्तिलक्षणं मोक्षस्य ज्ञानफलमिधानात्परमात्मा विशेषणस्य तत्फलता
 निधानमनुपपन्नमित्याशंकाह

अद्वयेति त्रिद्वितीयेषु त्रिणि वास्तवस्य बंधस्य मोक्षस्य च दुर्निरूपत्वात्तुः सित्वादिभ्यः एव बंधः स
रूपावस्थितिर्लक्षणतन्निवृत्तिरेव मोक्षो न कतिविधो इति नावः ॥ ४ ॥ ननु कर्मणो बहिर्भेदसिद्धिमास्ति ना
जनकादय इति स्मृते मोक्षस्य कर्मसाधनत्वावगमात्किमानेन विचारजनितज्ञानेनेत्यत्राह अविचा
रेति विचारप्रागनायोपलक्षिताज्ञानकृतस्य बंधस्य न विचारे जन्यज्ञानादप्यतो निवृत्तिरूपपद्यते उ

अध्यानंदरूपस्य सद्यत्वं चतुः सित्वा ॥ बंधप्रोक्तः स्वरूपेण स्थितिर्मुक्तिरितीयति ॥ ४ ॥
अविचारकृते बंधो विचारेण निवर्तते तस्मात्तदपरमात्मानौ सर्वदेवविचारयेत् ॥ ५ ॥

दास्यतस्मै नैव संमिद्विशदशेन चित्रमुद्धरेवानिधीयंते न मोक्ष इति नावः ॥ विचारेण बंधनिवृत्तिरुक्ता
किं विषयेण विचारेण सत्यत्राह तस्मादिति तत्तस्माद्वात्कारपयंति सर्वदेवविचारं कुर्यादित्यर्थः ॥
५ ॥ तत्र जीवस्य स्वरूपं तावन्निरूपयति

नादी०
२

अहमितीति यश्चिदानासविशिष्टो हंकारो व्यवहारदशायां देहादावहमित्यभिमत्यते अशोकतकि
चुत्वादिधर्मविशिष्टो जीव इत्यर्थः तस्य किं करणमित्याकांक्षाया माह तस्येति कामादिवृत्तिमानतः क
रणनागमनः करणस्य क्रियायाः सत्त्वात्तत्र क्रियादर्शयति तस्य क्रियेति ॥ ६ ॥ अनयोः स्वरूपं विषयं च वि
विचयदशयति अंतर्मुखेति इदमित्येषेति बहिर्मुखेः स्वरूपानिनयोः वशिष्टेन विषयप्रदर्शनेन बहिर्मुखे
हिः कर्तृगणमिदं तया निर्विशेषमानं वस्तुं निरेव विषयीकुर्यादित्यर्थः ॥ ७ ॥ ननु मनसैव सर्वव्यवहारसि

हे अहमित्यनिमंतायः कर्ता सो तस्य साधनं मनस्तस्य क्रिये अंतर्बहिर्द्वितीकमोहिते ॥ ८ ॥
अंतर्मुखेनाहमित्येषा वृत्तिः कर्तारमुद्धरेत् बहिर्मुखेदमितेषा वाचवृत्तिदमुद्धरेत् ॥ ९ ॥
इदमोद्ये विशेषाः सुगंधरूपरसादयः ॥ असां कर्तृणां तान्निद्यात् प्राणादीन्द्रियपंचकं
त कर्तारस्वक्रियांत वधा वृत्तिविषयानपि स्फोरयेदेकयत्नेन यो सो माह तत्र चिदपुः ॥ १० ॥

क्षौचक्षुर्ग्राहिवैष्यं प्रमंसेत्याशं कुर्याह इदमहमिति मनसैव मितिसामान्यमानं गृह्यते ननु तदि
योगेण हिरतस्त्रहणे प्राणादिकमुपयुज्यते इत्यर्थः ॥ ११ ॥ एवं सांप्रकरणं जीवस्वरूपं निरूप्य पर
मात्मानं निरूपयति कर्तारमिति कर्तारं पूर्वे किं मं हंकाररूपं क्रियामहमिदमात्मकं मनोवृत्तिरूपं

माहृन्नविषयानपिमाहृन्नानमोत्पन्नविलक्षणानध्यानादियाद्यानगंधादीन्निषयंश्चएकयत्नेनमु
त्पदवयश्चिदुत्पिपूपावमन्मोरयेत्तकात्रयेदमावन्नवेदांतेशास्त्रेसाहीमन्मतेइत्यर्थः ए
माहृत्तएकयत्नेनसर्वस्योरकत्वमनिनीयदर्शयति॥इहइति॥इहिरूपमहप्रपामीसेवदृष्ट
त्रनिदृश्यलक्षणविपुटीमेकयत्नेननामयतेएवंशृणोमीमादावपि योज्यं॥युगपदविकारिते

इहेशृणोमिजिघासिस्वादयामिस्पृशाम्यहं॥इतिनामयतेसर्वंनृत्पशालास्तिस्त्रदीप
वत्॥१०॥नृत्पशालास्तिमेदीपः प्रनुंसमाश्चनत्किं॥दीपयेदविशेषेणतदभावेपि
दीप्यते॥११॥अहंकारंधियंमाहीविषयानपिनामयते॥अहंकाराद्यनावेपिस्वयंजात्ये
वहर्ववत्॥१२॥

नानेकावनामकत्वेदृष्टान्तमाह॥नृत्पेति॥१०॥इष्टान्तंस्पष्टयति॥नृत्पशालास्ति
इतिअविशेषेणप्रत्यादिविशयविशेषानामनायदृष्ट्यादिविकारमंतरेणेतियावत्॥११॥इष्टान्ति
केयोजयति॥अहंकारमिति॥सुषुप्तादवहंकाराद्यनावेपितमाहितयानामेवेत्यर्थः॥१२॥ननु
प्रकाशरूपायाबुद्धेरेवाहंकारादिसर्ववस्तुधनामकत्वमनवाकितदधितिरिक्तसाहिकल्पनेत्या

नादी-
३

निरंतरमिति॥कूटस्तेनिर्विकारेमाहृत्तिरूपतःस्वप्रकाशचैतन्यरूपतनिरंतरंनाममानेसदा
स्फुरतिसतीयंबुद्धितस्मात्तस्माद्विज्ञाःस्वरूपचैतन्येननाममानाप्रकाश्यमानेवानेकधाघटोयं
पटोयमित्यादिज्ञानाकारेणवृत्त्यतिविक्रियते॥अयंनावः॥यतोबुर्विकारितयाजन्तवास्तनःस्फुर्तिरि
द्विममतस्त्रदतिरिक्तःसर्वनामकःमाहीअमुपगतमश्ति॥१३॥उक्तमर्थंश्रोतृबुद्धिसौकर्यायिना

दि

निरंतरंनाममानेकूटस्तेज्ञसिरूपतः॥तज्ज्ञानासामानेयंबुद्धिर्नृत्पनेकधा॥१३॥अ
हंकारःप्रनुःसमाविषयानत्रकीमतिः॥तालादिधारीएषहाणिदीपःसाह्यवनामकः॥१४॥

एकत्वेननिरूपयति॥अहंकारइति॥विषयभोगमाकल्पवैकल्यानिमानप्रयुक्तहर्षविषादस्वत्वा
त्तत्रानिमानिप्रतिबुल्यत्वमहंकारस्परिसरवर्तिवैमिविषयाणांतडादिसाक्ष्यपुरुषसाम्य
नानाविधविकारवत्त्वानृत्पकीमामंधियः॥धीविक्रियाणामनुकूलवापारवत्त्वात्तालादिधारिसमान
त्वमिन्द्रियाणामेतसर्वविनासत्वात्साहृत्तेदीपसादस्यप्रमितिदृष्टम्॥१४॥

ननुसाक्षिणोपहंकाराद्यावनामकत्वेन तेन संबंधापगमागमरूपविकारवत्त्वादिस्मात्तस्या
हस्वस्त्वानेति दीपोयथागमनादिविकारश्च स्वदेशेव स्थित एव सन्त्वं सन्निहिताखिलपदा
यनिवनामयति एवं साक्षिणीति नाव ॥ १५ ॥ ननुसाक्षिणो बहिरंतरनामकत्वाभिधानमनुपपन्न

स्वस्त्वानसंस्थितो दीपः सर्वतोनामयेद्यथा स्थिरः स्थायीतया साक्षी बहिरंतरः प्रकारा
येत् ॥ १५ ॥ बहिरंतरविकानागोयंदेहापेक्षानसाक्षिणि विषयाबाह्यदेशास्त्वादेहस्यांतरहं
कृतिः ॥ १६ ॥

मपूर्वमनपरमन्तरबाह्यमिति श्रुत्या तस्य बाह्यांतरविनागानावाभिधानादिस्मात्तस्याह बहि नादी
रंतरिति कस्य बाह्यत्वं केस्य बांतरत्वमित्यत आह विविषया इति ॥ १६ ॥

ननु स्थिरस्वायीतया साक्षी बहिरंतरः प्रकारायेत् इत्यविकारिणः सतो बहिरंतरनामकत्वात् क्रियु
क्ता अहंघटंपरमासीत् आह मित्यंतरेऽहंकारसाक्षीतया प्रथमतो नामके स्थानंतरं घटंपरमासी
ति घटाकारवृत्तिस्फुरणरूपोऽवदिर्निर्गमानुनवादिस्मात्तस्याह अंतस्त्वेति दृष्ट्या ह कत्वे
न देहांतरेव स्थिता बुद्धिरुपादिग्रहणयचक्षुरादिधारानूयानूयो निर्गच्छति तथा च तन्निष्ठं चाच

अंतस्त्वाधीः सहेवाक्षीः बद्धिर्याति पुनः पुनः नाम्बुद्धिस्तथा च त्वं साक्षिणोऽप्यनेह
था १७ गृहान्तरागतः स्वयोगवादादातपोचलः तत्र ह स्तनृत्यमानेनृत्यती वातपायथा
१७

त्यंतनामके साक्षिणोऽप्यनेन वास्त्वमंसाक्षिणश्चांचल्यमिति नावः ॥ १७ ॥ नामकेनाम्यंचल्यमा
रोपः कृद्दृष्ट्वा शब्दाह गृहान्तररिति गवाक्षा गृहान्तरागतः स्वल्पः आतपोऽचल एव वर्तते तन्नस्मि
त्यंतनामके साक्षिणोऽप्यनेन वास्त्वमंसाक्षिणश्चांचल्यमिति नावः ॥ १७ ॥ नामकेनाम्यंचल्यमा

दाष्टांतिकमाह निजस्त्वनेति ॥ १७ ॥ निजस्त्वानस्त्वित्यनेन किंवाद्यादिदेशस्तत्त्वमेवोच्यतेनेत्याहु
नवाद्य इति तत्र हेतुमाह बुद्धिरिति तर्हि किं विवेक्षितमित्यत आह बुद्ध्यादीति आदिशब्देन
प्रियादयो गृह्यते मन्त्रातिशब्देन तत्त्वतीत्यपरतिविवक्षिता ॥ २० ॥ ननु सर्वमवहारोपरनो देश एव नो

निजस्त्वानस्त्वितः साक्षीबहिरंतर्गमागमो अकुरुवर्तु बुद्धिचंचलात्करोतीत्यथा तथा
१७ नवाद्योनांतरः साक्षीबुद्धिदेशो हि नावुनो बुद्ध्याद्यं प्रमंशं नो यत्र तास्य स्तितत्र
सः २० देशः कोपि न तासेन यदित्यस्वदेशनाक सर्वदेशप्रकृतेव सर्वगतं ननु स
तः २१

पक्षस्य ते कृतस्त्रिष्टुमुच्यत इत्याशंकास्तानि प्रायमाविः करोति देश इति देश
दिकल्पनाधिष्ठानस्य स्थातिरिक्तदेशापेक्षानास्तीति तावः ननु देशाद्यनावेशास्त्रे सर्वगतत्वसर्वसा
क्षित्वाककिर्विषये ते स्य त आह सर्वदेशेति स्वानाविकमेव किं न स्यादित्यत आह नतिनि
अद्वितीयत्वादमंगत्वाच्चेति तावः ॥ २१ ॥

ना-दी-
५

सर्वगतत्ववश्वसाक्षित्वमपि न वास्तवमिमाह अंतर्बहिर्वेति २२ तथा वस्तुषु योजयेदित्येतत्
पंचयतियद्यदिति तर्हि किंतस्य निजं रूपं इत्यत आह स्वत इति २३ अवाम् न स गौचरत्वे
मुत्तुगानगृह्यतेति शंकते कथमिति अथाह्यत्वमिष्टमेवेत्याहु मेवेति न च आत्मनो प्राद्य

अंतर्बहिर्वामं सर्ववायं देशं परिकल्पयेत् बुद्धिस्तद्देशगः साक्षी तथा वस्तुषु योजयेत्
अथ द्रष्टृपादिकल्पेत बुद्ध्या तत्र तत्र काशयेत् तस्य तस्य न वेसाक्षी स्वतो वा गृह्य
गोचरः २३ कथं तादृक् मया प्राद्यमिति चेन्नैवे गृह्यतां सर्वग्रहोपमं श्रोतौ स्वय
मेवावशिष्यते ॥ २४ ॥

तानावेविचारेणाविनष्टायां मायायां शिष्यते स्वयमित्युक्तं परमात्मनो वरे
षां न मिद्येदित्यत आह सर्वग्रहेति स्वात्मातिरिक्तस्य हेतुस्य मिथ्यात्वनिश्चयेन सर्वतत्त्वती
त्यपरशांतौ स्वात्मेव सत्यतया वशिष्यत इति तावः ॥ २४ ॥

यद्यप्युक्तमर्थेन स्वात्मा परिशिष्यते तथा तदा यो ह्याय किंचित्प्रमाणमपेक्षितमित्यत्र आह
तत्रेति तत्र हेतुमाह स्वप्नकारेति नन्वात्मा स्वप्नकारात्तया स्वतस्फुल्लैर्मितं नपि सति
बुद्धिर्निर्दिष्टेयमानमपेक्षितमित्याशंक्य श्रुतिरेवात्र प्रमाणमिमाह तादृशिति २५ एवमुक्तमा
धिकारिणा आत्मानुगतोपायमनिधायमंसाधिकारिणा संदर्शयति यदि सर्वेति बुद्धिशरण

न तत्र मातापेक्षास्ति स्वप्नकारात्स्वरूपतः ॥ तादृशमुत्पन्नपेक्षाचेतुति पठगुरो मुखा
त २५ ॥ यदि सर्वेति हत्यागोः शक्यस्ति हि धियं व्रज ॥ शरणं तदधीनो तव हि वैषीः नु
नृपता ॥ २६ ॥

तैर्किं फलमित्यत्र आह तदधीन इति ॥ बुद्ध्या यद्यपरिकल्पते बाह्यमांतरं वा तस्य साक्षि
त्वेन तदधीनः परमात्मानं यैवानुच्यते इत्यर्थः ॥ २६ ॥ ॥ इति श्री परमहंसपरिव्रजकाचार्य श्री नारदी
य विद्यारण्य मुनिविरचितं कौण्डिन्यायसंस्कृतं भाष्यं विष्णुविद्याविरचितं नाटकदीपिकाया समाप्ता ॥ ॥ ॥

नारदी-
६